

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 12 (Eylül/September 2023), s. 1429-1437.
Geliş Tarihi-Received: 10.08.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 02.09.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1340639

Tang Hanedanı Hükümdarı Wuzong'un Kırgız Kağanı'na Mektubu

Letter of Tang Dynasty Ruler Wuzong to the Kyrgyz Khagan

Gökçen KAPUSUZOĞLU*

Öz

Çince yazılı kayıtlar, Çin'e komşu olan pek çok halkın tarihini ve kültürel özelliklerini kaydetmenin yanı sıra Çinliler ile Türk kültür çevresinden halklar arasındaki ilişkileri, karşılıklı olarak yaşananları da kayda geçirmişlerdir. Bunu kimi zaman bu halklarla ilgili monografi kayıtları üzerinden anlatırken kimi zaman da hükümdarlar tarafından yazdırılan emirnameler, çağrılar ve mektuplar üzerinden anlatmışlardır. Kırgızlar, Uygurları yenilgiye uğrattıktan sonra Tang Hükümdarı tarafından yöneticilerine Kağan unvanı verilmesini talep etmişler ve bu talep doğrultusunda Çin'e elçiler göndermişlerdir. Kırgızların talebine cevap olarak Tang Hükümdarı Wuzong, Kırgız Kağanı'na iki ayrı mektup göndermiştir. İlki 843 yılında yazılan mektupların ikincisi 845 yılında yazılmış ve bu mektupla Çin tarafından Kırgızların yöneticisine Kağan unvanı verilmiştir. 843 yılında yazılan mektup, Tang döneminin önemli devlet adamı ve yazarlarından biri olan ve dönemin pek çok önemli evrakının yazarı olan Li Deyu tarafından yazılmıştır. Diğer mektup ise bizzat Hükümdar Wuzong tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada, Hükümdar Wuzong'un yönetim dönemi olan 840-846 yıllarının önemli olayları Çin tarihini kronolojik olarak anlatan Zizhi Tongjian içerisinde taranarak incelenmiş, gönderilen ilk mektubun yazarı Li Deyu hakkında bilgi verilmiş ve Tang Hükümdarı Wuzong tarafından Kırgız Kağanı'na gönderilen mektupların tercümesi yapılmıştır. Bu çalışmayla Çince kaynaklarda yer alan Türk Kültür çevresinden halklarla ilgili bilgilerin gün ışığına çıkarılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tang Hanedanı, Tang Wuzong, Li Deyu, Kırgız Kağanı, Bütün Tang Metinleri.

Abstract

In addition to recording the history and cultural characteristics of many peoples neighboring China, Chinese classics also recorded the relations between the Chinese and the people from Turkic cultural environment and the mutual experiences between them. Sometimes they told this through monography recordings about these communities, sometimes through the commandments, appeals and letters written by the rulers. After defeating Uyghurs, Kyrgyzs demanded that their rulers be given the title of Khagan by the Tang Ruler and they sent envoys to China in line with this demand. In response to the demand of the Kyrgyzs, Tang ruler Wuzong sent two separate letters to the Kyrgyz Khagan. The first of the letters was written in 843, the second was written in 845 and with this letter, the ruler of the Kyrgyz people was given the title of Khagan. The letter, written in 843, was written by Li Deyu, one of

* Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Karaman/Türkiye, e-posta: gokcen_66@windowslive.com, ORCID: 0000-0001-6188-1188.

the important statesman and writers of the Tang period and the author of many important documents of the period. The other letter was written by ruler Wuzong himself. This study, examines the important events of 840-846 years, which is the reign of Ruler Wuzong, in Zizhi Tongjian, which tells the history of China chronologically, gives information about Li Deyu, the author of the first letter sent and translates the letters sent to the Kyrgyz Khagan by Tang Ruler Wuzong. This study aims to bring to light the information about the peoples from the Turkic cultural environment in the Chinese sources.

Keywords: Tang Dynasty, Tang Wuzong, Li Deyu, Kyrgyz Khagan, Quan Tang Wen.

Giriş

Çin'de 618-907 yılları arasında ayakta kalan Tang Hanedanı, Çin tarihinin en parlak dönemlerinden biridir. Bu dönemin Türk tarihi için önemi ise hem Türklerle hem de Türk kültür çevresinden halklarla etkileşimin üst seviyede olmasıdır. Nitekim Tang Hanedanı, tarih sahnesine çıkışını Göktürk Kağanı Shi-bi'ye borçludur.¹ Bununla birlikte Göktürklerin yıkılışı da Tang Hanedanı'nın elinden olmuştur. Göktürklerin yıkılışının ardından Uygur Kağanlığı kurulmuş, Tang Hanedanı ile yine karşılıklı ilişki içinde olunmuştur. Tang'ın geç dönemlerinde ortaya çıkan An Lushan isyanının² bastırılmasında yine Uygurlar büyük rol oynamışlardır. Daha sonra, 840 yılında Uygurları yenilgiye uğratan Kırgızlar Tang Hanedanı ile etkileşime geçmiştir. Gerek Göktürkler gerekse Uygurlar Kağanlık olarak anılmışlardır. Kırgızlar da Çin yönetimi tarafından kendilerine aynı şekilde hitap edilmesi için Tang hükümdarına beş kez elçi göndererek Kağan unvanı almak istediklerini bildirmişlerdir. Nitekim 843 yılında, Tang hükümdarı Wuzong tarafından Kırgız Kağanı'na bir mektup gönderilmiştir. Bu mektupta hükümdar, Kırgızların yöneticisine³ Kağan ifadesiyle seslenmiştir. Ancak bu unvanın tevdi edilmesini birtakım koşullara bağlamıştır. Mektup, Tang döneminin ünlü devlet adamı ve yazarlarından Li Deyu tarafından kaleme alınmıştır. 845 yılında ise Hükümdar Wuzong'un kendi kaleminden çıkan bir mektupla Kırgızların yöneticisine Çin yönetimi tarafından Kağan unvanı verilmiştir. Her iki mektup da *Bütün Tang Metinleri* adlı Çin klasiğinde yer almaktadır.

Tang Hanedanı ve Beş Devlet Dönemi'ni⁴ konu alan *Quan Tang Wen/全唐文/Bütün Tang Metinleri*, Qing Hanedanı döneminde 1808-1814 yılları arasında Dong Gao (董誥 1740-1818), Ruan Yuan (阮元 1764-1849), Fa Shishan (法式善 1752-1813) ve Xu Song (徐松 1781-1848) liderliğinde yaklaşık yüz kişilik bir ekip tarafından derlenmiş, toplam bin tomardan ve 18.488 metinden meydana gelmiştir. Eserin kaynakçası, daha önce yazılmış olan Siku Quanshu, Wenyuan Yinghua ve Yongle Ansiklopedisi'nin de içerisinde olduğu eserlerden oluşmuştur. Eser, Tang Hanedanı tarihi, edebiyatı ve kültürü konulu çalışmalara zengin içeriğiyle fayda sağlamaktadır. Metinler hükümdarlar, eşleri ve oğulları, sıradan kişiler, Budist ve Taoist din adamlarıyla başlayıp; kadınlar, hadımlar, anonim yazarlar ve yabancılarla sona ermiştir. Metin içerisinde her bir yazarın kısa biyografisine yer verilmiştir. Eser, diğer Çince klasikler gibi yukarıdan aşağıya doğru

¹ 618 yılında Göktürk Shi-bi Kağan'ın (?- 619) at ve asker desteği sayesinde Tang'ın kurucu hükümdarı Li Yuan başkent Chang'an'ı ele geçirmiş ve Tang Hanedanı kurulmuştur.

² An Lushan İsyanı (安史之亂), Tang Hükümdarı Xuanzong döneminde 755 yılında meydana gelmiştir. Anne tarafından Göktürk soyundan olan An Lushan, Çin yönetiminde sahip olduğu güç ve yetkileri kullanarak isyan başlatmış ve kendi Yan Devleti'ni kurmuştur. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: (Baykuzu, 2013).

³ *Yeni Tang Kayıtları*'nda yer alan bilgilere göre Kırgızların yöneticisine A Re (阿熱) denilmiştir. A Re'nin çadırı Qing Dağı'nda kurulmuştur. Şehir duvarları yerine ahşap çitler kullanılmış, keçeler birbirine bağlanarak "Midezhi" adı verilen büyük bir çadır oluşturulmuştur (XTS, s. 6148).

⁴ Beş Devlet Dönemi (907-960), Tang Hanedanı yıkıldıktan sonra kurulan Sonraki Liang (後梁907-923), Sonraki Tang (後唐923-936), Sonraki Jin (後晉936-947), Sonraki Han (後漢947-950) ve Sonraki Zhou (後周951-960) devletleri dönemine verilen addır.

yazılmış, her bir sayfaya dokuz sütun ve her bir sütuna yirmi iki Çince im sığacak şekilde oluşturulmuştur (Saray Müzesi, s. 1).

Eser, pek çok kişinin elinden geçtiği için hatalar ve yanlışlar olması kaçınılmazdır. Ancak bu durum, eserin içeriğine ve önemine gölge düşürmemektedir. *Bütün Tang Metinleri* çok hacimli olduğundan, tamamlandığından beri yalnızca iki kez yayımlanmıştır (Li ve Zhao, 2014).

Çalışmada, Tang Hükümdarı Wuzong tarafından Bakan Li Deyu'ye yazdırılan mektup ile hükümdarın kendi yazdığı mektup, Çince aslından dilimize tercüme edilmiştir. Bunun yanı sıra Hükümdar Wuzong'un yönetim dönemi içerisinde meydana gelen önemli olaylar, Çin tarihini kronolojik olarak anlatan *Zizhi Tongjian*'de⁵ taranmış ve metne dâhil edilmiştir. Gerek *Zizhi Tongjian* gerekse *Bütün Tang Metinleri* birincil kaynaklar olup, bu çalışmada yer alan iki mektup da daha önce dilimize kazandırılmamıştır.

Hükümdar Tang Wuzong Dönemi (840-846)

Tang Wuzong, Tang Muzong'un (唐穆宗) beşinci oğludur. Tang Jingzong (唐敬宗) ve Tang Wenzong'un (唐文宗) farklı anneden olma kardeşidir. 840 yılında, Hükümdar Wenzong hastalandığında, hadımlar Chou Shiliang ve Yu Hongzhi tarafından hükümdarın erkek kardeşi olduğu için desteklenmiştir. Nitekim Wenzong'un ölümünden sonra Wuzong tahta çıkmıştır. Wuzong hükümdarlığı sırasında yönetimde, ekonomide ve pek çok alanda bakan Li Deyu'ye güvenmiştir. Aynı zamanda hadımların, askerî vesayet bölgelerinin ve din adamlarının yönetimdeki gücünü azaltmayı hedeflemiştir. 845 yılında, tapınakların çoğalmasını göz önünde bulundurarak Budist tapınakların yıkılmasını emretmiş, tapınakların topraklarına el koymuş ve merkezî hükümetin vergi kaynaklarını genişletmiştir. Dış ilişkilerinde ise Uygurları yenilgiye uğratmıştır. 846 yılında, henüz 33 yaşındayken ölmüştür.

Tang Wuzong'un yönetimde kaldığı altı yıllık zaman diliminin önemli olaylarına bakıldığında; ilk olarak 840 yılında Uygur Kağanlığı'nın Kırgızlar tarafından yıkılarak boylarının dağıtılması olayı görülmektedir. Bu tarihten itibaren kuzeyin yükselen gücü olan Kırgızlar ile Çin arasındaki olaylar hakkında Çince kaynaklarda detaylı bilgiler yer almaktadır (Erkoç, 2021, s. 36). 841 yılındaki önemli olaylardan biri ise Komutan Zhang Zhongwu'nun (張仲武) Youzhou'daki askerî karışıklığı bastırması olayıdır. 841 yılının dokuzuncu ayında, Youzhou'daki orduda karışıklık çıkmış, Bölge Valisi görevindeki Shi Yuanzhong öldürülmüştür. Sonraki süreçte Hükümdar Wuzong, Zhang Zhongwu'yu Youzhou'a atamıştır. Zhang Zhongwu, ordusuyla Youzhou'daki karışıklığı sonlandırmış ve Youzhou Bölge Valisi olarak atanmıştır (ZZTJ, s. 7956). 842 yılında ise Uygur Yun-meisi (怛没斯), boyuna Tang'a bağlanmayı emretmiş, Shi Xiong (石雄 ?-?) Uygur Kağanı Wu-jie'yi, Zhang Zhongwu da Uygur Na-jie-chuo'yu yenilgiye uğratmıştır (ZZTJ, s. 7962). Kaynaklara göre; 843 yılında meydana gelen önemli olaylardan biri, Kırgızların Tang Hanedanı'na at sunarak kendilerine unvan verilmesini istemeleridir. *Zizhi Tongjian*'de yer alan bilgilere göre 843 yılının ikinci ayında Kırgızlar elçi göndermiş, meşhur atlarından iki tane sunmuş ve Kırgızlara kağanlık adının verilmesini talep etmişlerdir.

⁵ Çin'in ilk kronolojik tarih kitabı olma özelliğini taşıyan *Zizhi Tongjian* (資治通鑑), Kuzey Song Hanedanı döneminde (960-1127) ünlü tarihçi Sima Guang (司馬光 1019-1086) tarafından kaleme alınmış ve yazımı on dokuz yılda tamamlanmıştır. Toplam iki yüz doksan dört tomardan oluşan eserde M.Ö. 403 yılından M.S. 959 yılına kadar olan tarihi olaylar kaydedilmiştir. Toplam on altı hanedan ve 1362 yıllık bir tarihi barındıran ZZTJ'de, olaylar kronolojik olarak yer almaktadır. Eserdeki en fazla kayıt 81 tomarla Tang Hanedanı'na aittir. www.baidu.com E.T. 25.08.2023 Eserde, her yıl meydana gelen önemli olaylar hükümdarların yönetim dönemine verilen ad ve günümüzde tekabül ettiği yıl ile birlikte okuyucuya sunulmuştur.

Hükümdar ise Kırgız adına Kağanlık sözcüğünü eklemekten korkmaktaydı, çünkü Kırgızların tören kurallarını bilmediğini düşünüyordu (ZZTJ, s. 7973, 7974). Aynı yılın altıncı ayında Kırgızlar, Komutan Wen Wuhe'yı elçi olarak göndermiş, elçi hediyelerle saraya gelmiştir. Wuzong ona mektup vererek, Uygurları ve Hei Che Zi'yı⁶ hızlıca yenilgiye uğrattıktan sonra elçi gönderip Kağan unvanını vereceğini söylemiştir (ZZTJ, s. 7985). Kırgızlara yazılan bu mektubun tercümesi aşağıda verilmiştir. Wuzong'un yönetim dönemi olan 844 yılında meydana gelen önemli olaylardan biri, üçüncü ayda Kırgızların yeniden elçi göndermeleridir. Kırgızlar, Komutan Dide Yisi Nanzhu ve beraberindekileri saraya haraç sunmaya göndermiş, Uygurların çadırlarına taşınmak istediklerini bildirmiş ve asker çıkarmak için tarih ve toplanma yerinin belirlenmesini istemiştir. Bunun üzerine Wuzong, Kırgız Kağanı'na bir mektup yazarak eğer bu sonbahar Kağan, Uygurlara ve Hei Che Zi'ya saldırırsa; sarayın Youzhou, Hedong, Zhenwu, Tiande'dan oluşan dört bölgenin ana yoluna asker çıkarma emri vereceğini ima etmiş ve onları kaçanlara saldırmaya davet etmiştir. Daha sonrasında Uygurların eski düzenlemelerine göre, Kağan unvanı verilecektir (ZZTJ, s. 7999). 845 yılının dördüncü ayında ise hükümdar, Li Shi'yı Kırgızlara Kağan unvanı verme elçisi olarak atamış, aynı yılın beşinci ayında Kırgız Kağanı'na Ataları Kahraman Wu Cheng Ming⁷ Kağan unvanı verilmiştir (ZZTJ, s. 8015). Hükümdar, Kırgızlara bu unvanı verirken kendi kaleminden kısa bir mektup yazmıştır. Bu mektubun tercümesi de aşağıda verilmiştir. Ancak bir yıl sonra 846 yılının üçüncü ayında, Hükümdar Wuzong ölmüştür. Yerine Hükümdar Xuanzong tahta çıkmıştır. Xuanzong, yönetim döneminin ikinci yılı olan 847 yılının altıncı ayında, Li Ye'yi Kırgızlara Kağan unvanı verme elçisi olarak atamış ve Kırgızların yöneticisine yeniden Kahraman Wu Cheng Ming Kağan unvanı verilmiştir (ZZTJ, s. 8030).

Bakan Li Deyu (787-850)

Li Deyu,⁸Tang döneminin önemli devlet adamlarından, aynı zamanda yazarlarından. Babası, Tang sarayında üst düzey görevler yapan Li Jifu'dur.⁹ Günümüzdeki Hebei'in Zhanhuang bölgesinde doğan Li Deyu, Tang Hanedanı yönetiminde çeşitli görevler üstlenmiştir. Örneğin, 832 yılında Askerî İşler Bakanı olmuştur. Tang Hanedanı'nın son dönemlerinde Hükümdar Wuzong'un meşhur yazarı olarak görev yapmış, emirnameler ve mektuplar onun kaleminden çıkmıştır (Qu, 2009, s. 152). Li Deyu, yaklaşık 263 metin kaleme almıştır. Bunlar arasında emirnameler, kopyalar, tablolar ve kitaplar yer almaktadır. Bu eserler, Li Deyu'nün kültürel ve askerî başarılarını göstermektedir (Qu, 2011, s. 47).

Li Deyu, 787 yılında o zamanlar güçlü bir aile olan Li ailesinin bir ferdi olarak dünyaya gelmiştir. Li Deyu'den önce Li ailesinin dokuz üyesi Tang Hanedanı'nda görev yapmıştır. Li Deyu, çocukluğundan itibaren hırslı biri olmuştur ve başta *Han Kayıtları*¹⁰ ile

⁶ Hei Che Zi (黑車子) boyu, Shiwei kabilelerindendir. Hei siyah, Che Zi ise araba demektir. Bu boy, adını araba yapmaktaki becerilerinden almıştır. Kitanlar, onların ülkesine araba yapımını öğrenmeleri için adam göndermiştir (LS, s. 1534; XWDS, s. 907).

⁷ Kırgız Kağanı'na verilen Wu Cheng Ming (武誠明) unvanında geçen sözcüklerin anlamları sırasıyla savaşçı, dürüst ve aydınlıktır.

⁸ Li Deyu'nün (李德裕) detaylı biyografisi için bkz: (XTS, s. 5327; JTS, s. 4509).

⁹ Li Jifu'nun (李吉甫758-814), biyografisi için bkz: (XTS, s. 3992).

¹⁰ M.Ö. 202- M.S. 220 tarihleri arasında ayakta kalan Çin'in Han Hanedanı tarihini konu edinen Han Kayıtları (漢書), Ban Gu (班固 32-92) tarafından yazılmıştır. Eserin yazımı yaklaşık kırk yıl sürmüştür. Başlangıçta 100 tomardan oluşan eser, daha sonra 120 tomara yükseltilmiştir. Eser, hükümdar kayıtları, hanedan üyelerinin soy kütükleri, yasalar, törenler ve biyografiler şeklinde kategorilere ayrılmıştır. Hunlara ait bilgiler, bu eserin 94. tomarında yer almaktadır (Onat vd., 2004, s. 14, 15).

*Zuo Zhuan*¹¹ olmak üzere klasikleri inceleyerek onların tarzında yazılar yazmıştır (Dang, 2013, s. 221).

816 yılında devlet işlerinde görev almaya başlayan Li Deyu, 819 yılında babasının ölümünün ardından saraya girerek daha fazla görev ve sorumluluk üstlenmiştir (Dang, 2013, s. 221).

840 yılına gelindiğinde ise Li Deyu bakan olmuştur. O dönem, Tang Hanedanı'nın geç dönemi olduğundan ülkenin gücü gerileme dönemine girmiştir. Dışarıda askerî vesayet bölgelerinin olması, içeride ise hadımların güçlenmesi yönetimi zora sokmuştur. Siyasi becerilerine güvenen Li Deyu, uzun süredir devam eden suistimalleri ve idareyi düzenlemiştir. Askerî vesayet bölgelerine ve kuzeydeki Uygurlara saldırılar düzenlemiştir. Gerilemeyi ortadan kaldırmış ve Tang Hanedanı'nın ulusal gücünü yeniden canlandırmıştır.

850 yılında, Li Deyu'nün 63 yaşındayken hayata gözlerini yummasıyla birlikte kırk yıldan uzun süredir devam eden Li ailesinin Çin sarayına hizmeti de son bulmuştur. (Dang, 2013, s. 226).

Kırgız Kağanı'na 843 Yılında Yazılan Mektup

"Hükümdar Kırgız Kağanı'na saygıyla seslenir: Komutan Wen Wuhe geldiğinde, mektup ve bağışlanan yüz baş at [ile] on tane doğandan haberdarım. Kağan kahramanca duruşa sahip, doğuştan kahramanlık bilgisine sahip, heybeti ve gücüyle Otlak [şehir]¹² topraklarına yerleşti, Uygurları temizleyip [onların] evlerine oturdu. İntikam alıp, konçuyun¹³ keçeden giysisini korudu. İşleri büyük bir dürüstlikle yaptı, yeniden asil ve güvenilir bakanlarını elçi olarak gönderip kuzey çölünde dört nala [gidip] meşhur atları, yırtıcı kuşları [sundu], toz kaldıran uzak yolculuklar yaptı. Sadece aynı soyadı taşıyan akrabalarını göstermekle kalmadı, aynı zamanda diğer ülkeleri ve halkları kendisine ait kılmak için siyasi yolların kullanılmasını bertaraf etti, övgüye değer işleri tebrik etti. Ben büyük planı koruyorum ve kutsuyorum. On binlerce ülkeyi rahatlatıp barıştırıyorum. [Aramızdaki] kimyayı nasıl kesintiye uğratmak isterim. Zenginliği elde edip paylaşarak aydınlanırsınız, erdemini bastırılmasından gerçekten korkuyorum, Han [dönemindeki] Xuan ve Lin'in [eski] refahından utanıyorum. Dahası diğer ülkelerle içerde ve dışarda topraklar ayrılırsa, takvime ekleme yapılmazsa, törenler artık uygulanamazsa, yönetim nasıl olması gerektiği gibi olur? Ancak Kağan'ın, atalarının ittifakının olduğu ülkeye acıması ve ilk ismi korumak istemesi, Kağan'ın gelecekteki sorunları ortadan kaldırmak için büyük planıdır. Bu nedenle geçmişin ve bugünün felaketleri [ile] nimetlerini yüreğimle anlatacağım. Geçmişte Huhanye Chanyü, Zhizhi [Chanyü] ile hala hayattaydı, ulusal felaket henüz çözülememişti. Yabancı deniliyordu, Çin'e çalışıyorlardı, soyları kutsanmıştı. Sonraki Han [Hanedanı] Chanyüsü büyük atası ile kıyaslanıyordu. Çin'e bağlanıp sükûneti sağlamıştı. Adını miras aldı, hükümdara samimi [bir] mektup yazdı. Sonsuza dek çölün güneyinde vassal olmak istedi. Böylece kuzey sınırlarının aşağısını

¹¹ Asıl adı Zuo Shi Chun Qiu (左氏春秋) olan Zuo Zhuan (左传), Zuo Qiuming (左丘明) tarafından İlkbahar ve Sonbahar döneminde yazılmıştır. Günümüzde, insanlar bu eserin Savaşan Beylikler döneminde derlendiğine inanmaktadırlar. Eski çağlardaki tam anlatıma sahip olan ilk kronolojik tarih kitabı olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda Qin Hanedanı öncesi nesir eserlerinin de temsilcisidir. www.baidu.com E.T. 25.08.2023

¹² Buradaki Otlak Şehir Long Cheng (龍城) ifadesiyle Hunlarla ilgili Çince kaynaklarda geçen bir yer adı kast edilmektedir. Burada Kırgızların, Hunların topraklarına yerleştiği ifade edilmektedir. Long Cheng adının Türkçe karşılığı ve muhtemel yeri hakkında detaylı bilgi için bkz: (Ercilasun, 2014).

¹³ Taihe Konçuy (太和公主?-?), Tang Xianzong'un onuncu kızıdır. Uygurlardan Chongde Kağan'a (崇德可汗) Heqin Politikası kapsamında eş olarak gönderilmiştir. Uygur Kağanlığı'nın yıkılmasının ardından Kırgızlar tarafından Tang'a geri getirilirken geride kalan Uygur Kağanı Wujie (烏介可汗) tarafından kaçırılmıştır. Daha sonra tekrar kurtarılarak Tang başkentine dönmüştür (JTS, s. 5212, 5213, 5214).

tercih etti. İşaret fenerleri sonsuza dek söndü. Yakın zamanda Uygurlar bir araya gelerek büyük ülkemizi kurtardılar, heybetli kuzey yabancıları bütün boyları itaat altına aldılar, itaat etmeyen kimse kalmadı. Huzur dönemi yüz yıldan uzun sürdü. Bu durumu Kağan açıkça gördü. Dahası bugün Uygurların soyu yok olmadı, yabancılarla Çin arasında yaşıyorlar, Hei Che Zi'yı seviyorlar. Uzun süre güçlerinden korktular, inançlarını koruyup diğerini düşünüp dirilttiler, iki ucu [da] tuttular. Küçük yabancıları benim Kağanı desteklediğimi, Uygurları yüz üstü bıraktığımı bildirmek gerekir. Gerçekten barışma [ve] tabilik antlaşması kesinleşirse, düşmanların hesapları [ile] hainlerin planları [aramıza] giremez. Bu sebeple unvan verdiğimi gösterip, herkese ilan etmek istiyorum. Dahası Tengri Kağan, Uygurların eski adı, ülkenin geçmiş yıllarında bahşedildi, Uygurlar bu ismi kendileri koymadı. Bugün Uygurlar yıkıldığına göre bundan kaçınmak gerekir. Kağan'ın atası olarak geçmişte Zhenguan [yönetim döneminde] bizzat saraya girdim, Taizong, Sol Muhafız Komutanlığı Jiankun Duduluğu¹⁴ tevdi etti. Taizong'un eski ritüellerini miras almak istiyorsak, atalarının samimiyetine de saygı duymalıyız. Jiankun'u¹⁵ ülke olarak uygun [görmek], unvan bahşetmek, daha güzel bir unvan [vermek] yakın akrabalığımızı gösterir. Jian ölümsüzlüğün adıdır; Kun, sonraki nesillerin adı, köklerinizi unutmadığınızı göstermek güzel olmaz mıydı? Ben, dün Törenler Bakanı Zhen Su ve beraberindeki diğer elçilere büyük planı açıklamalarını emrettim. Komutan Wen Wuhe ve diğerleri, hepsi benim emrime [uydu], düzenlemelerin sonuçlanmasını dilediler. Hunların değerli kılıcıyla yolu kazımak, pirinç hançerle şarabı karıştırmak,¹⁶ ilk günlerde sağlam olan güvenilirliği ve doğruluğu korumak lazımdır.

Kısa süre önce Uygurlar sınıra geldiler, ülkenin yüz bin seçkin askerinin onları çölün kuzeyine geçirmesini istediler, yavaş yavaş asıl yerlerine döndüler. Tekrardan Çin'in sınır şehirlerinden birini ödünç istediler, yorulanı besleyip kazandık, yeniden canlandırdık. Ben, Kağan yüzünden asla itaat etmeyeceğim. Bugün Uygurlar, ülkenin isyan eden memurları, Kağan'ın düşmanlarıdır. Sonsuz huzuru korumak için [onların] köklerine inmek gerekir. Göğün ölüm zamanında saldırmak kolaydır. Eskiler: 'Göğün verdiği fırsat kaçırılmamalıdır' der. Kağan yabancılarla erkenden ilgilenmek için bu fırsatı değerlendirmelidir. Uygurlar yok olmadan önce, Kağan yemeden içmeden zevk almamalı, okla avlanmaktan keyif almalı, askerleri, atları beslemeleri konusunda teşvik etmeli, bir süre boş durmamalıdır. Nefret bütün yabancıları [aynı] uzaklıktadır, ülkelerin beraber çalışması zordur, eğer [yabancılar] sınıra yakınsa yeniden cezalandırılır mı? Kötülüğün kalıntılarının geri döneceğinden korkan Kağan, hepsini öldüremedi, bu yüzden suçluları ve kaçak bakanları kabul etti. Nefretimi kabul edersem sınırda bir boşluk oluşacak [ve] bu da zehirli yılanın gelişip kendi kendine büyümesine neden olacak. Geçen sene Uygur bakan ve beraberindekiler Çin elçisine şöyle dedi: 'Li Jing, İllig [Kağan'ı] yakaladıktan sonra,¹⁷ ülkede yirmi veya otuz kişi kalmıştı, fırsatını bulup yeniden canlandılar.' Sıkıntı içinde olmamıza rağmen telaşlandık, Kağan bu sözleri derinden anlamasına rağmen nasıl telaşlanmaz? Ayrıca Heluo Vadisi'ndeki Uygur çadırının yıkılmadığını duydum. Toprağa değer vermek istiyorsanız eve dönme hürsüne sahip olmalı ve yerleşim yerlerini hiçbir kalıntı bırakmadan hızla dümdüz etmelisiniz. Bu,

¹⁴ Jiankun Dudufusu (堅昆都督府), 648 yılında Tang yönetimi tarafından Kırgız halkının tabi olması için kurulan bölgedir (XTS, s. 1121).

¹⁵ Jiankun (堅昆), Kırgızlar için Çince kaynaklarda kullanılan ifadelerden biridir. Çince kaynaklarda Kırgızlar için kullanılan diğer ifadeler için bkzn: (Kapusuzoğlu, 2022).

¹⁶ Buradaki Çince ifade 契徑路之金, 舉留犁之酒'dur. Jinglu (徑路) Hunların değerli kılıcını, Liuli ise Hunların kullandığı pirinç hançeri ifade etmektedir. Bu cümleyle Hunlar döneminde yapılan bir antlaşmaya atıfta bulunmaktadır. Hun Tanrıku'tu değerli kılıcıyla yolu kazımış ve hançerle şarabı karıştırmıştır (HS, s. 3801). Bu ifade tarihsel süreç içerisinde Çinlilerle yabancılar arasında yapılan antlaşmayı ifade etmek için kullanılmıştır.

¹⁷ Burada, 630 yılında Tang Hanedanı Komutanı Li Jing'in, İllig Kağan'ı yenilgiye uğratarak Göktürk Devleti'ni sonlandırmasından bahsedilmektedir.

başarı anlamına geliyorsa umutsuzluğa kapılmalısınız. Kağan uzun yıllardır öfkesini tüketmiş, kendisi bir neslin kahramanı. Yerleşim yeri ve giysi kurallarına gelince, hepsi değişmeli. Öğrendiklerinizle nasıl yetinebilirsiniz? Şimdilik işler yürüyor, ancak nasıl kuzeyi sarsıp, bütün birimleri baskı altına alırsınız? Ben Çin'i teskin ediyorum, insanları seviyorum, sık sık halkın huzursuz olmasından, her şeyin yok olmasından endişe ediyorum. Nasıl daha kapsamlı ve güçlü olabilirim? Uzaktan kontrol yetersiz olmaz mı? Fakat Kağan ile ittifakı koruduğumuzdan, hüzne [ve] mutluluğa eşit [yakınlıkta] olduğumuzdan, ufak işlerin tamamına hazırlıklı olmak isterim. Kağan ve komutanlarla birlikte strateji üzerinde çalışmak istiyorum, günü geldiğinde elçinin kalbimi anlamasını içtenlikle diliyorum. Bu yüzden evrakları hızlıca göndermeli ki, buradan resmî unvanı gönderelim. Yaz sıcağı, Kağan'ın huzurunu bozmak istiyor, komutanlar aşağıda, onlara da soruldu, gönderilecek pek mektup yok (QTW, Tom. 700)."

Kırgız Kağanı'na 845 Yılında Yazılan Mektup

"Ülkemin ışıldayan haneleriyle tüm dünyayı yönetiyorum. Şanım uzaklara erişir, bütün unvanlar tarafımdan bahşedilir. Dahası, boylar atalardan kalma soyadıyla çağrılır, topraklar sınırlara bağlıdır. Kuruluşun lütfunu ifade ettiniz, geniş görüşlülük yolunu kullandınız, ayrıca sık sık törenler düzenlediniz, [bunlara] saygısızlık gösterilemez. Kırgız ülkesi yoksul [ve] kasvetli memlekette ortaya çıktı, Yuanshuo¹⁸ [döneminin] ruhuyla donatıldı. Shao Qing'den¹⁹ sonra kemik kalıntıları yabancı kavimlerinkinden farklıdır. Büyük çölün ortasında kahramanlar kendileriyle gurur duyarlar. Gündüzleri sınırlarda yaşayanlar güçlü komşulardan ayrılırlar, boş yere değişimin kalbine dörtlüğe koşarlar, [bu] büyük sistemi anlamayı beceremezler. Geri dönebildiğinizde askerî cesareti yükselttiniz, kuzeydeki diğer sınırları temizleyip uzaklardan samimiyete döndünüz, yeniden anlaşılır olarak [buralara] geldiniz. Dışarıda hiçbir şey olmadığında, doğruluk sağlam bir şekilde var olmalıdır. Bu, samimiyeti ifade eden özel bir nişandır. Onlara (Kırgızlara) güzel [bir] unvan ekleyeceğim, kırmızı kitabı bahşederek onlardan sonraki nesle hediye edeceğim, ardından kuzeyin çorak topraklarında var olacaklar. Şimdi büyük tören düzenlensin, düzenlemeler uzaktaki Ronglara²⁰ öğretilsin, yalnızca uyulan kurallar parıldasın, sonsuz güven [ve] lütuf Çin'i [kuşatsın]. Ataları Kahraman Wu Cheng Ming Kağan adı verilsin. Sağ Pushe Changshe ve Yushi Zhonghan [unvanlı] Li Cheng Chijie'nin unvan verme elçisi olmasını emrediyorum. Devamında bir gün seçilmesini, unvan verme töreni hazırlanmasını emrediyorum (QTW, Tom. 76)."

Tang Hükümdarı Wuzong tarafından yazılan ve yukarıda dilimize tercümesi yapılan mektupların ilkinde, Hükümdar Wuzong, Kırgız Kağanı'nın bu zamana kadar yaptığı yolculukları, katıldığı savaşları ve getirdiği hediyeleri överek kağanın kahramanlığından dem vurmıştır. Aynı mektupta Hunların, zamanında kuzey ve güney Hunları olarak ayrılmasının ve daha sonra da An Lushan isyanının Uygurların desteğiyle bastırılmasının o dönemlerde Çin'e huzur getirdiğini ve uzun yıllar sükûnet içinde yaşamalarını sağladığını ifade etmiştir. Bu ifade, tarihsel süreç boyunca Türklerin ve Türk kültür çevresinden halkların Çin'i zora soktuğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

¹⁸ Yuanshuo (元朔), Han Hanedanı Hükümdarı Wudi'nin M.Ö. 128 - M.Ö. 123 yıllarını kapsayan yönetim dönemidir.

¹⁹ Shao Qing'in (少卿 ? - M.Ö. 74), asıl adı Li Ling (李陵)'dir. Li Ling, Batı Han Hanedanı komutanlarından Li Guang'ın torunudur. *Yeni Tang Kayıtları'nda* Kırgızların atasının Çinli komutan Li Ling olduğu kaydedilmiş ve onun neslinden olanların gözlerinin siyah olduğu ifade edilmiştir (XTS, s. 6147). Burada muhtemelen birbirine karıştığı düşünülen Kırgız genetiği ile Çinli Li Ling'in genetiğinin diğer yabancı kavimlerin genetiğinden farklı olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Li Ling hakkında detaylı bilgi için bkz: (Kara, 2021).

²⁰ Ronglar (戎), Çin'in batısında yer alan yabancı halkları tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. Çince kaynaklarda yabancıları tanımlamak için kullanılan diğer ifadeler için bkz: (Kırilen, 2015).

Mektubun bir cümlesinde Uygurları öven Hükümdar, bir sonraki cümlede onları yüz üstü bıraktığını bildirmektedir. Hükümdarın, Kırgız Kağanı'na ısrarla Uygurların kökünü kurutması konusunda telkinde bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Kağan'ın Uygurları tamamen yok etmemesini, Göktürklerin 682 yılında yeniden kağanlık kurmaları ile kıyaslayarak bunu bir tehdit unsuru olarak kullandığı görülmektedir. Bu durum, Çin'in yabancı halklara karşı yaklaşımının ve tutumunun kendi çıkarları doğrultusunda değişebildiğini net olarak göstermektedir.

İlkinde göre oldukça kısa yazılmış olan ikinci mektupta ise Hükümdar, Kırgız Kağanı'nın Uygurları tamamen yok etmesinin bir cesaret örneği olduğunu ifade ederek ona Kağan unvanı verdiğini bildirmektedir. Çin'i anlamayan ve onunla anlaşma sağlamayan diğer halkları ise beceriksizlikle suçlamaktadır.

Sonuç

Uygurların yıkılmasının ardından Çin'in kuzeyinde egemen güç olan Kırgızlar, devleti kurduktan sonra Tang Hanedanı ile karşılıklı etkileşim içinde olmuşlar, iki devlet arasında mektuplar ve elçiler gidip gelmiştir. Kırgızlar her ne kadar yöneticilerine kağan adıyla seslenseler de bu unvanın Çin tarafından da tanınmasını sağlamak amacıyla Tang hükümdarından kendilerine unvan vermesini talep etmişlerdir. 840 yılından 845 yılına kadar geçen süreçte hükümdar Wuzong, iki ayrı mektup göndermiş ve sonunda bu unvanı Kırgız yöneticisine tevdi etmiştir. Mektuplar incelendiğinde, ilk mektupta her ne kadar unvan resmî olarak tevdi edilmese de Tang hükümdarının Kırgızların yöneticisine Kağan unvanıyla hitap ettiği görülmektedir. Bunun yanında bu unvanın resmen tevdi edilmesi bazı kurallara bağlanmıştır. Özellikle Uygurların tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik fazlaca ifadeye yer verilmiştir. Pek çok emirname ve mektupta olduğu gibi burada da geçmişten örnekler verilerek eski dönemlere atıfta bulunulmuştur. Çin tarihinin erken dönemlerinin yanı sıra Hunlar döneminden ve Göktürkler döneminden de örnekler verilmiştir. İkinci mektubun ise daha samimi bir üslup ile yazıldığı görülmektedir. Nitekim mektubun sonunda da bir unvan verme elçisinin atandığı, Kırgızların yöneticisine Kağan unvanının verildiği ve uygun bir gün seçilerek tören hazırlanması bildirilmiştir. Her iki mektupta da kendini coğrafyanın hâkimi olarak gören Çin üslubu göze çarpmaktadır. Çin, sınırları dışında kalan yabancı halkları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmış ve kimi zaman -burada da olduğu gibi- onları birbirlerine kırdırarak kârlı çıkan taraf olmuştur.

Çince kaynaklardan *Bütün Tang Metinleri* içerisinde yer alan mektuplar dilimize kazandırılmıştır. Tang hükümdarları tarafından yazılan pek çok mektup ve emirnameye bu eserden ulaşılabilmektedir.

Kısaltmalar

HS: Han Kayıtları

JTS: Eski Tang Kayıtları

LS: Liao Tarihi

QTW: Bütün Tang Metinleri

XTS: Yeni Tang Kayıtları

XWDS: Yeni Beş Dönem Tarihi

ZZTJ: Zizhi Tongjian

Kaynakça

- Ban, Gu 班固 (1988). *漢書 Han Shu (Han Kayıtları)*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Baykuzu, T. D. (2013). *Anlu-Shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti*. Konya: Kömen.
- Dang, M. 党明放 (2013). *听令唐朝 (Tang Hanedanı'nı Dinlemek)*. Pekin: Zhongguo Shuji Chuban She.
- Ercilasun, K. (2014). Asya Hunlarındaki Long-Çing'in Peşinde. *Kutadgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları*, 26, 295-310.
- Erkoç, H. İ. (2021). *Yenisey'den Seyhun'a Türkler Kırgızlar, Türkişler, Karluklar ve Oğuzlar*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Kapusuzoğlu, G. (2022). Çin Klasik Metinlerinde Yakın Anlamlılık Sorunu: "Kırgız" Adı Örneği. *LOTUS International Journal of Language and Translation Studies*, 2(2), 1-13.
- Kara, G. (2021). Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1-28.
- Kırilen, G. (2015). *Eski Çin'in Ötekisi Türkler*. Ankara: Kimlik.
- Li, Hao 李浩 ve Zhao, Yang Yang 赵阳阳 (2014). 清编全唐文整理研究的回顾与展望 (Qing Hanedanı Döneminde Yazılan Bütün Tang Metinleri Derlemesi Araştırmasının Gözden Geçirilmesi ve Geleceğe Bakış). *文献 (Wen Xian)* 4, 157-172.
- Liu, Xun 劉詢 (1988). *舊唐書 Jiu Tang Shu (Eski Tang Kayıtları)*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Onat, A. vd. (2004). *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ouyang, Xiu 歐陽修 (1988). *新唐書 Xin Tang Shu (Yeni Tang Kayıtları)*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Ouyang, Xiu 歐陽修 (1988). *新五代史 Xin Wu Dai Shi (Yeni Beş Dönem Tarihi)*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Qu, Jingyi 曲景毅 (2009). 论李德裕的公文创作与《左传》, 《汉书》之关系 (Li Deyu'nün Resmi Belge Oluşturması ile "Zuo Zhuan" ve "Han Kayıtları" Arasındaki İlişki Üzerine). *江淮論壇 (Jianghuan Luntan)*, 4, 152-170.
- Qu, Jingyi 曲景毅 (2011). 論李德裕的公文寫作 (Li Deyu'nün Resmi Belge Yazımı Üzerine). *國學研究 (Çin Çalışmaları) içinde* (Ed. 袁行霈 Yuan Xingpei). Pekin: Beijing Daxue Chuban She, 47-75.
- Sima, Guang 司馬光 (1988). *資治通鑑 Zizhi Tongjian*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Tuo, Tuo 脱脱 (1988). *辽史 Liao Shi (Liao Tarihi)*. Pekin: Zhonghua Shuju.

Elektronik Kaynaklar

- Quan Tang Wen 全唐文
<https://zh.wikisource.org/wiki/%E5%85%A8%E5%94%90%E6%96%87>. [Erişim Tarihi: 10.07.2023].
- Saray Müzesi, Qinding Quan Tang Wen 故宫博物院钦定全唐文
<https://www.dpm.org.cn/ancient/hall/147034> [Erişim tarihi: 26.08.2023].